

Kierkegaard en zijn bijbel

Interpretatie, september 1994, 9 - 10

Wim R.Scholten

Alle werken en de dagboeken van Kierkegaard (1813-1855) vormen samen een weerspiegeling van zijn persoonlijke religieuze groei, een geheel dat drie aspecten omvat:

a) Meer geteisterd dan gevormd door zijn opvoeding en milieu, moest hij eerst met *zich-zelf* in het reine komen. De mens als subject vormt daarom het hoofdthema in zijn eerste werken, te weten *Het Een of het Ander* (1843), *Vrees en Beven* (1843), *De Herhaling* (1843) en de eerste *Achttien stichtelijke Toespraken* (1843-44).

b) Pas daarna kon hij zijn aandacht richten op de *algemeen-menselijke* problematiek in filosofische en maatschappij-kritische zin. Die benadering krijgt haar gestalte in *Wijsgerige Kruimels* (1844), *Stadia op de Levensweg* (1845), *Een literaire Bespreking* (1846) en in het *Afsluitend onwetenschappelijk Naschrift* (1846). Intussen bleven er verschillende Stichtelijke Toespraken verschijnen.

c) Voornoemd materiaal vormt de humanistische basis voor de beschrijving van het specifiek christelijke. Drie meesterwerken vormen hier een religieus hoogtepunt. te weten *Daden van Naastenliefde* (1847), *De Ziekte tot de Dood* (1849) en *Oefening in Christendom* (1850); ook deze gaan weer vergezeld van vele, nu nadrukkelijk christelijke toespraken. Deze chronologie correspondeert globaal met Kierkegaards bekende indeling van geestelijke groei in een esthetisch, ethisch en religieus stadium. Daarin gaat het nooit om gescheiden fasen, maar om een accentverschuiving in een 'zowel-alsook'. Simpel gezegd betoogt hij ermee dat een mens eerst mag leven-van-de-ander, dan moet leven-mét-de-anderen, om uiteindelijk te leren leven-vóór-de-ander.

Menselijke groeifasen

Met zijn uiterst concrete existentie-begrip beschrijft Kierkegaard alle fasen in de menselijke zelfontplooiing; zo weerspiegelt zijn oeuvre alle existentiële posities die in het leven van een mens ook maar denkbaar zijn. Dit feir verklaart waarom zijn werken zo bloedwarm-concreet en tegelijk zo universeel van karakter zijn. Als psycholoog, filosoof, maar vooral als religieus schrijver toont Kierkegaard dat de geestelijke groei naar een volwassen Godverhouding zich trapsgewijze voltrekt. Die fasering steunt bij hem geheel op de visie van het Nieuwe Testament op de mens als een synthese van lichaam-ziel én geest (vgl. 1 Tess. 5:23 en 1 Kor. 15:46). Kierkegaard tracht heel de rijkdom aan menselijke ervaring, neergelegd in sprookjes, sagen, volks- en wereldliteratuur en dus ook in de bijbel als menselijk boek, samen te brengen met zijn bloedeigen levenservaring. Hij noemt dit geheel (dat voornoemde fasen a en b omvat) 'het oerschrift van alle humane existentie-verhoudingen, het oude, bekende en door de vaders overgeleverde'. Dit geheel wil hij 'nog eenmaal herlezen, zo mogelijk op een meer innerlijke wijze' (XII 267). Met dit laatste bedoelt hij de meer specifiek-christelijke leeswijze: het gezichtspunt van de verlossing als uiteindelijk doel. Hiertoe komt hij pas goed en wel na 1847. Zo verstaat hij heel de geestelijke en religieuze ontwikkeling van de mens als een 'ordo salutis'; elk individu beleeft zijn exodus, zijn koningstijd, zijn afval, bekering, ballingschap en zuivering; het hoogste stadium in die ontwikkeling is uiteindelijk de persoonlijke ontmoeting met Jezus als Voorbeeld en Verlosser. Waar hij de vele fasen van deze persoonlijke groei of terugval beschrijft, weet Kierkegaard deze steeds met zeer welgekozen bijbelpassages te illustreren. Het is 'niet voldoende dat men zomaar iets wegplukt uit de bijbel: op die manier heeft de bijbel vaak grote schade veroorzaakt, doordat men maar genoegen neemt met wat toevallige arrangementen van klassieke citaten' -zonder te beseffen dat deze steeds 'in existentiële spanning moeten staan met de lezer of hoorder van het woord' (IV 312). Diep inzicht in de mens is naar Kierkegaards mening een absolute voorwaarde om op de juiste wijze het christendom aan mensen te kunnen meedelen: 'psychologie is het wat wij nodig hebben; bovenal diep inzicht in het menselijk leven en een waarachtige sympathie voor menselijke interesses. Hier ligt een grote opgave en zolang deze niet vervuld is, kan er geen sprake zijn van een christelijke levensbeschou-

wing' (V B 53, 29, p. 119). Daarom gaat hij, reeds met de wereldliteratuur en a fortiori met de bijbel zo zorgvuldig om. Zo bepaalt hij, even goed van mythische als van oudtestamentische figuren, nauwkeurig de positie die zij innemen in het geheel der stadia -of het nu gaat om Don Juan, Faust, Ahasverus of om Abraham, Job of Sara, de vrouw van, Tobit.

Inzicht én hartstocht

Reeds in zijn vroegste dagboeknotities klinkt Kierkegaards scherpe kritiek op dié leeswijze van de bijbel waarin commentaar en exegese een allesoverheersende plaats innemen: dat leidt de aandacht slechts af van de persoonlijke toe-eigening van de inhoud van een tekst. De bijbel moet gelezen worden als 'een brief van de geliefde'(XII 315-337). Dit intellectualisme is er de oorzaak van 'dat niemand de bijbel nog op een menselijke wijze leest'(IX A 442). Daarom zou hij zich haast kunnen wensen dat de bijbel maar een poos verboden werd; zo zou men althans -door een tijdelijk gemis - kunnen herontdekken hoe belangrijk de bijbel wel is, reeds als antwoord op de centrale menselijke vragen.

Deze grote nadruk op subject en toe-eigening wekt de indruk dat Kierkegaard een soort bevindelijke fundamentalist is geweest, met een welhaast antiwetenschappelijk pathos, die geen enkele waarde hechtte aan zorgvuldig tekstonderzoek. Zijn vlijmscherpe analyses van het Schriftonderzoek van zijn dagen, onder andere in het *Afsluitend onwetenschappelijk Naschrift* (1846; VII 13-23) bewijzen overduidelijk het tegendeel: maar pathos zonder hersens is hem een even grote gruwel als hersens zonder pathos: dit laatste manco verwijt hij voortdurend de exegeten. Als hij kritiek heeft, is het omdat men niet inziet dat nog zoveel historisch onderzoek alleen maar 'approximatie' blijft. Alles komt uiteindelijk neer op het waagstuk van een persoonlijke inzet en overgave, kortom op geloof. Als men Kierkegaard vaak een schromelijk gebrek aan attentie voor het historische en het menselijke verwijt, komt dit omdat men overziet dat hij hier steeds polemiseert tegen D.F. Strausz en diens *Leben-Jesu-Forschung*. Vooral bij monde van zijn kenkritisch pseudoniem Johannes Climacus trekt hij hier uiterste grenzen voor de voeten van de historische kritiek. Zo verhindert hij dat die kritiek een *wezenlijke* betekenis zou krijgen voor een eventuele geloofsinstemming. Zo perst Climacus polemisch heel de inhoud van het Nieuwe Testament in één minimale formule samen waar hij zegt dat het historische voldoende aan zijn trekken zou zijn gekomen met de mededeling dat er een groep is geweest die kort na Jezus' dood had opgeschreven: 'Wij hebben geloofd dat God Anno Zo veel zich getoond heeft in de geringe gestalte van een dienstknecht, dat Hij onder ons geleefd heeft en daarna is gestorven' (IV 266). Met deze beknoptheid wekt Kierkegaard de indruk slechts te geloven in een schijn-incarnatie. Hij beoogt echter alleen maar de overdreven bijbelgeleerdheid te bestrijden. Die wetenschap staat in haar goede recht, zolang zij niet gehanteerd wordt als heimelijk excuus om tot een hoogst-persoonlijke relatie tot God of Christus te komen. Scherp vat hij deze genuanceerde positie samen in een dagboeknotitie van 1848. Daar zegt hij: 'Wie in waarheid steeds weer tot Christus bidt, heel zijn zaligheid erin legt om elke dag met Hem om te gaan: die komt best in het reine met het historische. Het is maar nonsens dat het hem erg zou verwarren dat de ene evangelist een ander woord spreekt dan de andere. In een gebed kan hij zich innerlijk tot Christus wenden en zeggen: "Daar kom ik van in de war, maar nietwaar: U bent en blijft bij mij!" De juiste volgorde van zaken is deze: eerst moet de mens een zekere informatie over Christus hebben. Maar als men hier al direct begint met al dat geleerde gedoe, dan zet men nimmer de beslissende stap en dat is: dat de mens besluit om zich biddend tot Christus te richten: anders behandelt men Christus alleen maar als een historisch persoon die 1800 jaar geleden gestorven is. Maar Christus zegt: "Waar twee of drie in mijn naam verenigd zijn daar ben Ik in hun midden" (Matt. 8:20). Hier is dan geen sprake meer van al die onstichtelijke en overdreven-bescheiden letterzifterij met Bijbel en Geloofsbelijdenis. Als je er innerlijk oneindig zekerder van bent dan alle historische berichtgeving je maken kan, dat Hij bestaat, dan kom je best klaar met de details van zijn historisch bestaan, of die bruiloft nu wel of niet in Kana was enz. Het historische in de verlossing moet vaststaan en zeker zijn in dezelfde zin als elk ander historisch feit.

Maar zo gauw als deze eis wordt overdreven, haalt men de zenuw uit het wezen van het geloof (VIII I A 565).

Hier gaat het over jou!

Reeds in het algemeen, maar vooral waar het de Heilige Schrift betreft, stelt Kierkegaard voor zichzelf de volgende regel op: 'Pas wanneer het woord door de juiste man, in de juiste samenhang en op de juiste manier wordt gesproken, heeft de uitspraak al het mogelijke gedaan om de enkeling ertoe te brengen te doen (wat men meestal al te graag direct doet) -alles op zichzelf te betrekken' (IV 158). Pas aldus kan de Heilige Schrift een 'tolk van het goddelijke' worden. Daarom mag de bijbel ook nimmer worden misbruikt in een louter wereldse context, maar 'moet hij steeds zijn ernstige plaats hebben in deze heilige samenhang' (V 106). Steeds legt hij er de grootste nadruk op dat bijbelwoorden (vooral de nieuwtestamentische) in een *organische samenhang* worden geplaatst met het onderwerp dat aan de orde is. Voor de levenstaak die hij zichzelf als schrijver had gesteld, betekent dit dat hij vooral voorkeur had voor teksten die a) aan de menselijke vrijheid appelleren, b) spreken over de verwerkelijking van ethisch-religieuze levensopgaven en c) spreken over Gods liefde tot de mensen; zulks overeenkomstig de ontwikkelingsfasen zoals deze hier in de aanvang werden omschreven.

Wim R. Scholtens, karmeliet, is godsdienstfilosoof en houdt zich reeds een veertigtal jaren bezig met Kierkegaardvertaling en -research. Dit is zijn tweede bijdrage over de manier van bijbellezen van Kierkegaard.

De citaten zijn afkomstig uit: Kierkegaard. Samlede Vaerker, Kopenhagen, 1901-1906 (1e ed.) en Søren Kierkegaards Papirer, Kopenhagen, 1909 - 1968 v.